

Повернення до небезпечних прифронтових територій: аналіз факторів, що сприяють поверненню, та досвід людей, що повернулися до Запорізької області

Вересень 2026 року | Україна

Вступ

Оскільки динаміка переміщення населення в Україні стала відносно стабільною, значна частина переміщених осіб продовжує повертатися на території поблизу лінії фронту. Повернення до зони в межах 30 кілометрів від лінії фронту або кордону з Російською Федерацією становлять приблизно третину всіх випадків повернення¹. Рішення про повернення часто є результатом взаємодії таких факторів, як економічне виснаження, доступність житла, психологічні та міжособистісні чинники, а також доступ до звичних публічних, адміністративних та соціальних послуг. Розуміння цих факторів та їхньої взаємодії є важливим для гуманітарних організацій, які прагнуть надати підтримку вразливим групам населення, що переміщуються або повертаються до районів, де зберігаються безпекові ризики.

У липні 2026 року Ініціатива REACH у партнерстві з неурядовою організацією «Десяте квітня» провела якісне дослідження з метою отримання детального розуміння причин повернення людей до небезпечних районів Запорізької області (визначених як території в межах від 0 до 30 кілометрів від лінії фронту) та викликів, з якими вони стикаються після повернення. Це дослідження має на меті надати інформацію для розробки стратегій таргетування та реагування організаціям, які займаються програмами повернення, реінтеграції та захисту в області та в громадах уздовж лінії фронту.

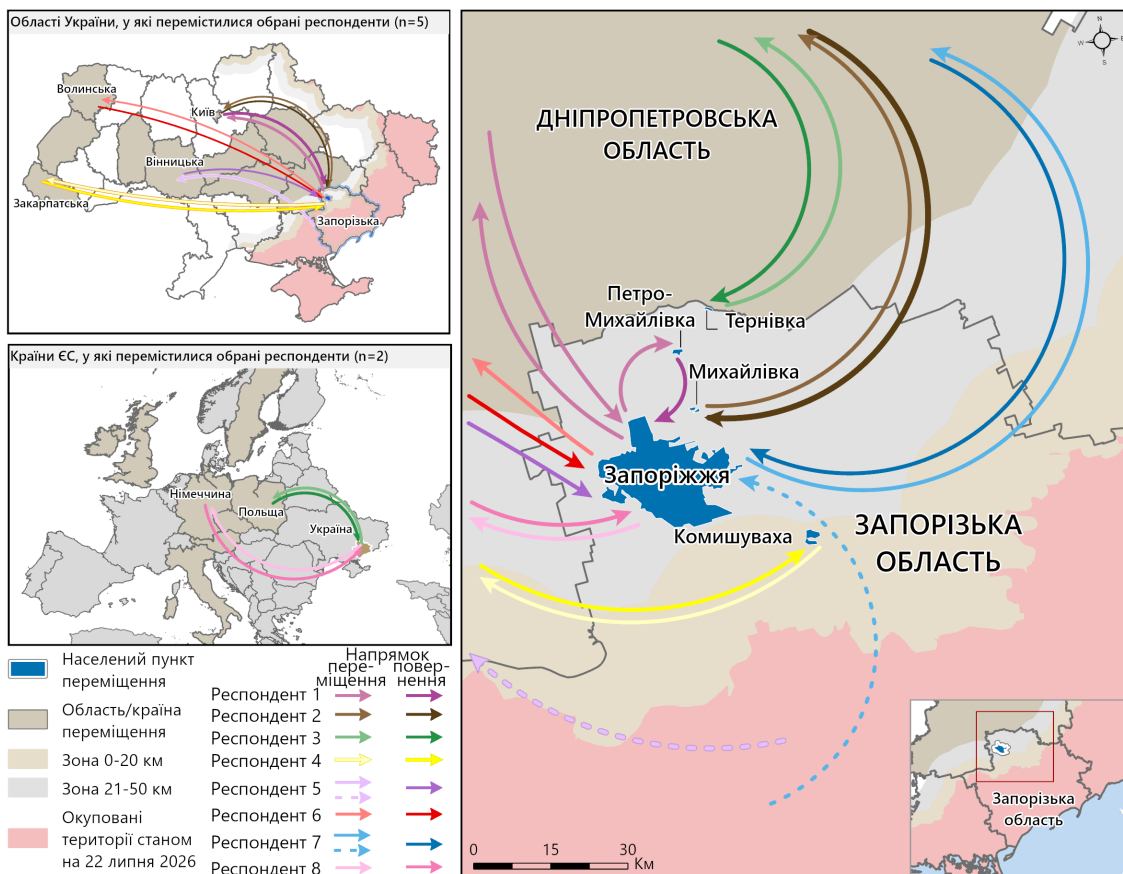
Дослідження мало на меті відповісти на три основні питання: *Які основні чинники спонукають людей повертатися до небезпечних районів Запорізької області? Як люди, що повернулися, долають виклики у сферах безпеки, економіки та соціального життя, що існують у їхніх рідних громадах після повернення? І які найнагальніші незадоволені потреби та пріоритети щодо підтримки цієї групи населення?*

Збір даних включав 30 напівструктурованих інтерв'ю з людьми, які повернулися, у Запорізькій, Михайлівській та Петро-Михайлівській громадах. Дані інтерв'ю було проаналізовано за тематичними напрямками з метою виявлення чинників, що впливають на рішення про повернення, та їхнього досвіду після повернення.

Ключові висновки

- **Практично всі респонденти (28 із 30) у своїх розповідях про повернення згадували міжособистісні та емоційні аспекти,** зокрема емоційне благополуччя та почуття приналежності, сімейні міркування, зв'язки з громадою та суспільством, а також прив'язаність до місця проживання. Деякі респонденти зазначили, що погодилися на погіршення фінансового становища після повернення в обмін на покращення психосоціального благополуччя, пов'язаного з перебуванням вдома.
- **Економічний тиск під час переміщення відігравав суттєву роль у прийнятті рішень про повернення, проте саме повернення часто не призводило до покращення економічного становища.** Витрати на житло та проживання, вичерпані заощадження та труднощі з пошуком стабільної роботи під час переміщення чинили значний тиск на домогосподарства, тоді як доступ до власної нерухомості та звичних можливостей працевлаштування робив повернення привабливішим. Фінансове відновлення після повернення відбувалося не завжди: декілька респондентів описували невизначеність, пов'язану з нестабільною зайнятістю, низькою заробітною платою або боргами, накопиченими під час переміщення.
- **Безпекова ситуація після повернення не покращилася і рідко враховувалася при прийнятті рішення про повернення.** Більшість респондентів (21/30) повідомляла про постійні загрози в місці повернення, а приблизно третина зазначила, що безпека взагалі не впливала на їхнє рішення. У випадках, коли місце переміщення стало менш безпечним, особливо для невеликої групи переселенців у Києві, це виступало як чинник, що сприяв поверненню.
- **Респонденти, які були вимушені покинути тимчасово окуповану територію в Запорізькій області, зіткнулися з особливими житловими, адміністративними та психосоціальними проблемами після повернення до підконтрольних уряду частин регіону.** Не маючи можливості повернутися до свого рідного населеного пункту, ця підгрупа часто не мала власного майна у місці повернення та стикалася з додатковими адміністративними перешкодами. Водночас дехто описував повернення до підконтрольних уряду територій Запорізької області як спосіб бути географічно та емоційно ближче до дому, до якого вони більше не мали доступу.
- **Незадоволені потреби після повернення стосувалися переважно негайної допомоги.** Серед респондентів, які вказали на незадоволені потреби, найчастіше згадувалися такі види підтримки: грошова допомога, допомога з оплатою житла та комунальних послуг, товари першої необхідності та непродовольчі товари, а також підготовка до зими. Серед зазначених довгострокових потреб — доступ до належного працевлаштування, психосоціальна підтримка, а також соціалізація та освіта дітей.

Карта 1: Переміщення та повернення окремих респондентів (8/30)

Контекст: Повернення в Україні та Запорізькій області

Темпи повернення в Україні сповільнилися порівняно з першими роками повномасштабного вторгнення, але й надалі залишаються важливою складовою динаміки переміщення населення в країні. За оцінками, станом на березень 2026 року 4,2 мільйона осіб повернулися до місць походження або постійного проживання в Україні, що становить 14% населення, яке проживає на підконтрольних уряду територіях². Хоча більшість повернень відбулася протягом перших двох років повномасштабної війни, останнім часом такі процеси продовжуються в менших масштабах і дедалі частіше мають характер переміщень у межах однієї області, а не між областями³.

Особливе занепокоєння викликає явище повернення на небезпечні території. Повернення в зону в межах 30 кілометрів від лінії фронту або кордону з Російською Федерацією становлять приблизно третину від загальної кількості повернень внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та біженців з лютого 2022 року, що, за оцінками, становить 1,6 мільйона осіб. Переважна більшість цих повернень відбулася до міських населених пунктів (92%)⁴. На відміну від повернень в інших регіонах країни, ці випадки рідко пояснюються поліпшенням безпекової ситуації: ВПО, які повертаються на території в межах 30 км від лінії фронту, найчастіше керуються особистими та сімейними міркуваннями, такими як возз'єднання сім'ї або необхідність догляду за літніми родичами, які залишилися на місці, тоді як чинники, що спонукають залишити місце переміщення, такі як економічні та житлові проблеми, частіше зустрічаються серед тих, хто повернувся нещодавно⁵. Демографічний профіль домогосподарств, що повертаються до небезпечних територій, залишається схожим на профіль домогосподарств, які повернулися, в інших регіонах

країни: приблизно половина випадків повернення в радіусі 30 кілометрів від лінії фронту припадає на домогосподарства з дітьми⁶.

За оцінками, 22% населення Запорізької області становлять внутрішньо переміщені особи (ВПО), 11% — люди, які повернулися, а інші ніколи не були переміщеними⁷. Переважна більшість ВПО в області перемістилася в межах самої області (86%), а шість із десяти повідомили, що до переміщення їхнє житло знаходилося на території, яка зараз перебуває під окупацією⁸. Нещодавні повернення, що відбулися у першій половині 2026 року, склали одну десяту від загальної кількості тих, хто повернувся⁹. Запорізька область також входить до числа областей із високим рівнем гуманітарних потреб: приблизно 20% домогосподарств Запорізької області було класифіковано як такі, що мають крайні потреби¹⁰. Ця динаміка повернень розгортається на тлі загострення бойових дій: станом на початок вересня 2026 року було зафіксовано подальше захоплення російськими військами нових територій у Запорізькій області¹¹.

Ці тенденції роблять Запорізьку область важливим регіоном для розуміння того, чому люди повертаються на небезпечні території. В області й досі відбувається активне переміщення та повернення населення, а також існує нестабільність, пов'язана з наступом Російської Федерації. Хоча наявні дослідження містять кількісні дані щодо основних чинників повернення, немає достатньо інформації про те, як самі люди, що повернулися, описують причини своїх рішень та виклики, з якими вони стикаються після повернення. Це дослідження заповнює цю прогалину завдяки якісним інтерв'ю з людьми, які повернулися, у Запорізькій, Михайлівській та Петро-Михайлівській громадах. Його мета — надати інформацію для розробки гуманітарних програм, визначення цільових груп та стратегій реагування для організацій, що займаються питаннями захисту, повернення та реінтеграції в області.

Як приймалися рішення щодо переміщення та повернення

Переміщення

Для більшості респондентів рішення про переміщення було раптовим, а не запланованим. Деякі респонденти розповіли про те, як поступово втрачали впевненість щодо безпекової ситуації, тоді як інші згадували конкретну подію, яка стала приводом для від'їзду. Деякі респонденти (6/30) розповіли, що виїжджали практично без попередньої підготовки: «Це було дуже спонтанне рішення; паніка охопила мене за один день. Вранці я ще була на роботі. Увечері я зателефонувала своєму начальнику зі сльозами на очах і сказала, що завтра мене не буде, бо я виїжджаю. О шостій ранку я вже була на вокзалі з двома рюкзаками та дитиною» (респондентка з Михайлівки, повернулася з Німеччини). Причиною переміщення однієї респондентки став обстріл її власного будинку в Запоріжжі: дрон «Шахед» впав під вікном її квартири, зруйнувавши стіни та меблі в оселі, спаливши автомобілі її родини та поранивши її та дітей, після чого їх евакуювала місцева благодійна організація.

Менша група (3/30) описала переміщення як запланований процес, що включав організацію транспорту, працевлаштування та вирішення питань щодо майна перед від'їздом. Респондентка з Михайлівки розповіла, що перед від'їздом роздала худобу сусідам, щоб ніщо не змушувало сім'ю повертатися. Інша респондентка зв'язалася з волонтером, який координував евакуацію, і перед від'їздом порівняла кілька країн прибуття.

Розділення домогосподарств під час переміщення було поширеним явищем (10/30), найчастіше через те, що один із подружжя залишався через роботу або через те, що чоловіки призовного віку з домогосподарства взагалі не мали можливості виїхати (4/30). Інші випадки були пов'язані з обов'язками з догляду або небажанням родичів виїжджати.

Більшість респондентів вирішила виїхати через погіршення безпекової ситуації у своїх рідних населених пунктах. У деяких випадках, однак, виїзд за кордон з самого початку розглядався як добровільний і тимчасовий, а не постійний. Один респондент описав виїзд із Запоріжжя насамперед як можливість відпочити від напруженої безпекової ситуації: «Ну, по-перше, коли ми виїжджали із Запоріжжя разом із донькою, ми, звісно, не їхали, щоб оселитися за кордоном, а просто щоб на деякий час змінити обстановку» (респондентка із Запоріжжя, яка повернулася зі Сполученого Королівства). Для двох молодших респондентів на переїзд за кордон вплинула законодавча зміна 2025 року, яка дозволила чоловікам віком до 22 років виїжджати за кордон. Це створило тимчасову можливість для молодих чоловіків, які відповідали цим критеріям, та їхніх партнерок покинути Україну з метою короткострокового заробітку, при цьому розраховуючи на повернення.

Повернення

Відповіді майже рівномірно розподілилися між респондентами, які описали своє рішення як заплановане (17/30), та тими, хто охарактеризував його як раптове (13/30). Запланованому поверненню, як правило, передували конкретні логістичні підготовчі заходи, зокрема накопичення коштів на переїзд, заздалегідь організовані питання з житлом та

працевлаштуванням, звільнення з роботи, розірвання договорів оренди, зняття з обліку за кордоном та бронювання транспорту заздалегідь для отримання нижчих тарифів. Натомість раптові повернення часто ставалися після тривалого накопичення фінансового, соціального чи психологічного напруження, яке досягало критичної точки внаслідок конкретної події, зокрема підвищення орендної плати, конфлікту на робочому місці, кінцевого терміну виселення або досягнення межі виснаження через перебування в переміщенні.

«Чесно кажучи, [це не було заплановано]. Одного дня я просто вирішив, що з мене досить. Я завжди забезпечував себе та свою сім'ю, але там я не зміг цього зробити. Тож одного дня я просто вирішив повернутися, бо це мій дім».

– респондент із Запоріжжя
(переміщений до Черкаської області)

Багато респондентів при прийнятті рішення про повернення спиралося на особисті контакти (9/30). Зазвичай респонденти зверталися до родичів, друзів або сусідів, які залишилися в цій місцевості або повернулися туди, щоб дізнатися про безпекову ситуацію. Деякі з цих респондентів повідомляли, що перед тим, як вирішити повернутися, запитували своїх знайомих про стан свого майна: респондентка з Михайлівки перед поверненням із Києва зателефонувала сусідам, щоб попросити перевірити, чи її будинок ще стоїть. Окрема група (3/30) покладалася на постійне відстеження новин та каналів у телеграмі як для прийняття рішень, так і для підтримання зв'язку зі своїми рідними громадами:

«Моєму синові було дев'ять, коли ми виїхали, і навіть коли ми були в Хмельницькому, він постійно перевіряв канали у Telegram. Я запитую його: «Що ти робиш?», а він відповідає: «У Запоріжжі оголосили тривогу. Я перевіряю, куди вона рухається». Я кажу йому: «Навіщо тобі це?», а він відповідає: «Може, я зможу попередити друзів, щоб вони встигли сховатися».

– респондентка із Запоріжжя
(переміщена до Хмельницької області)

Хоча деякі сім'ї возз'єдналися після повернення, для багатьох респондентів розлука з рідними тривала: 11 із 30 респондентів зазначили, що після повернення вони все ще мешкають окремо від принаймні одного члена сім'ї. Про розлуку після повернення повідомили кілька старших респондентів (4/11), чії дорослі діти оселилися в інших місцях у пошуках роботи. Деякі молодші респонденти віком до 30 років (3/11) також повідомили про розлуку з батьками, які вирішили залишитися за кордоном.

Свідчення респондентів вказують, що переміщення найчастіше було спричинене безпосередньою або наростаючою загрозою безпеці, тоді як повернення, як правило, відображало більш комплексний розрахунок, що враховував житлові умови, фінансовий стан, сімейні та соціальні зв'язки, а також емоційне благополуччя. Навіть ті випадки повернення, які описувалися як раптові, часто відбувалися після тривалого періоду зважування переваг і недоліків подальшого перебування у переміщенні.

Економічні та житлові чинники

3-поміж найбільш часто згадуваних причин повернення економічні та житлові чинники виступали як чинники, що спонукають залишити місце переміщення, так і як чинники, що стимулюють повернутися до місця походження. У всій вибірці респонденти рідко називали економічні причини єдиною підставою для повернення, але вони постійно фігурували як додатковий фактор, що підкріплював рішення, на які вже вплинули особисті або соціальні міркування.

Вартість житла та проживання

Витрати на житло та його доступність під час переміщення були часто згадуваними фінансовими перешкодами (9/30), які визначали як місце, так і тривалість переміщення. Один респондент переїжджав між кількома місцями в Кіровоградській області, перш ніж зупинитися на найдешевшому доступному варіанті, тоді як іншому довелося довстроково припинити перебування в Дніпропетровській області, коли орендодавець встановив чіткий термін виселення, через що у нього не залишилося ані часу, ані заощаджень, щоб знайти інше житло.

Деякі респонденти, переміщені в межах України, також описували труднощі з пошуком та фінансовою доступністю житла через прибуття внутрішньо переміщених осіб у населених пунктах переміщення:

«Були серйозні проблеми з пошуком житла для оренди. Адже ще з зими — Городище знаходиться недалеко від Києва, наскільки нам відомо, приблизно за 200 кілометрів — коли Київ зазнав таких сильних бомбардувань і там не було електроенергії, звідти приїжджало багато людей. І були серйозні проблеми з пошуком будь-якого житла. А ціни, звичайно, — ціни...»

респондент із Запоріжжя
(переміщений до Черкаської області)

Невелика кількість респондентів (2/30) повідомила, що одночасно сплачує витрати на житло як у місці тимчасового проживання, так і в місці походження, побоюючись втратити житло в останньому. Ці подвійні витрати називали безпосередньою причиною повернення: респондентка, переміщена до Полтавської області, зазначила, що оскільки її чоловік залишився працювати в Запоріжжі, сім'я мусила сплачувати орендну плату в обох населених пунктах, і подальше переміщення стало фінансово невідомим.

Кілька респондентів, які перемістилися за кордон, назвали дискримінаційне ставлення перешкодою під час пошуку житла (3/30), зокрема, вони вважали, що орендодавці встановлювали для українців вищу орендну плату, по-іншому перевіряли потенційних орендарів або взагалі не бажали здавати житло українцям.

Окрім витрат на житло, респонденти описували низку інших фінансових труднощів, які накопичувалися протягом періоду переміщення. Респондентка із Запоріжжя, яка перемістилась до Львівської області, зазначила, що ціни на продукти харчування там приблизно вп'ятеро вищі, ніж ті, до яких вона звикла вдома, тоді як респондент із Михайлівки, який перемістився до Києва, зазначив, що саме висока вартість життя там стала однією з причин його повернення.

Респондентка з Михайлівки була змушена позичати гроші у друзів, щоб дозволити собі меблі та побутову техніку під час перебування у Чехії.

Кілька респондентів (4/30) розповіли про вичерпання особистих заощаджень під час переміщення. Один респондент розповів, що під час перебування в Австрії витратив заощадження, накопичені протягом усього життя; інший повідомив про подібне вичерпання коштів протягом приблизно двох з половиною місяців у Кіровоградській області. Вичерпання заощаджень стало тим моментом, коли переміщення стало фінансово невідомим для респондентів, які не мали нових доходів або достатньої державної допомоги для покриття витрат, що сприяло їхньому рішення повернутися додому.

Перспектива повернення до власного житла була часто згадуваним чинником, що стимулює повернутися до місця походження (11/30), особливо серед мешканців сільських населених пунктів (8/11). Респонденти наголошували не лише на фінансовій вигоді від відсутності оренди, а й на стабільності та відчутті контролю, пов'язаних із проживанням у власному житлі:

«Коли ти живеш у орендованому житлі, в кімнаті, то якось відчуваєш себе трохи... у гнітючому становищі. А коли ти живеш у власному [житлі], то загалом відчуваєш більшу впевненість у майбутньому».

— респондентка із Михайлівки
(переміщена до Закарпатської області)

Одна респондентка з Петро-Михайлівки, переміщена до Німеччини, описала стабільне житло як давню мрію, зазначивши, що роками прагнула мати власне житло, а не орендувати його, і скористалася поверненням як нагодою, щоб нарешті це зробити.

Кілька респондентів (6/30) окремо відзначили землю як чинник, що стимулює повернутися до місця походження та пов'язаний із забезпеченням щоденних потреб. Про це частіше згадували респонденти старшого віку: одна респондентка з Михайлівки розповіла, що після повернення вона садила все, що могла, та розводила курей як скромне джерело самозабезпечення. Інша респондентка з Михайлівки повідомила, що сільськогосподарська діяльність покриває майже 50% основних потреб її домогосподарства.

Працевлаштування

За даними, складнощі з пошуком стабільної та достатньо оплачуваної роботи під час переміщення були одним із чинників, що спонукають залишити місце переміщення (9/30). Найпоширенішими перешкодами були відсутність відповідних вакансій, конкуренція на ринку праці та дискримінація. Респондент із Запоріжжя, переміщений до Кіровоградської області, зазначив, що його дружина не змогла знайти роботу, оскільки «місто невелике, перспектив не було, а багато людей вже приїхали до того, як [вони] туди дісталися», тоді як респондент із Запоріжжя, який перемістився до Черкаської області, розповів, що, будучи кваліфікованим вчителем, він не зміг знайти жодної вакансії. Принаймні один респондент назвав вікову дискримінацію перешкодою для працевлаштування: «Ми не змогли знайти добре оплачувану, стабільну роботу. Мій чоловік — через свій вік. Для цієї роботи потрібен фахівець, і за кваліфікацією він підходить, але з огляду на його вік його відхиляють під будь-яким приводом. Тож це була б якась низькооплачувана або не дуже хороша робота, загалом ми просто так і вижили».

Обов'язки з догляду стали перешкодою для працевлаштування для деяких респондентів (3/30). Респондент із Петро-Михайлівки, який перебуває у Польщі, повідомив, що шукав роботу, але не зміг знайти нічого, що поєднувалося б із доглядом за дітьми, оскільки вакансії передбачали 12–13-годинні зміни. Інша респондентка з Михайлівки, яка перебуває у Києві, зазначила, що шукала б роботу, якби не постійна необхідність доглядати за двома членами сім'ї з інвалідністю.

У випадках, коли офіційне працевлаштування вважалось недоступним, троє респондентів поклалися на неофіційну роботу, щоб прожити: «Мені було важко, так, але ми знайшли знайомих. Я йшов прибирати чийсь будинок, заробляв трохи тут, трохи там, потроху» (респондент з Михайлівки, який повернувся з Польщі). Респондент із Михайлівки під час перебування в Києві покладался на випадкові заробітки («допомагав по господарству, вкручував лампочки, лагодив вимикачі»), зазначивши, що кращі можливості працевлаштування, можливо, утримали б його від повернення.

Для деяких респондентів, яким вдалося влаштуватися на роботу під час переміщення, важкі умови праці стали прямим чинником, що спонукав залишити місце переміщення (3/30). У всіх трьох випадках молоді жінки, які перемістилися за кордон, відзначили, що робота була доступною, але фізично чи психологічно важкою для тривалого виконання. Одна з них, яка перебувала в Австрії, вказала на сукупний тягар мовного бар'єру та фізично важкої праці, зазначивши, що, можливо, залишилася б, якби робота не виснажувала її. Інша респондентка, яка перебувала в Польщі, прямо пов'язала своє рішення саме зі збереженням здоров'я.

«Робота там була справді важкою... Я просто не хотіла зіпсувати собі здоров'я — заради чого? Лише заради того, щоб жити там у якійсь 'безпеці'...»

– респондентка із Запоріжжя
(переміщена до Польщі)

Деякі з тих, хто повернувся (6/30), повідомили, що продовжували працювати протягом усього періоду переміщення, перейшовши на дистанційну форму роботи. Серед професій, якими займалися дистанційно, — викладання, переклади та логопедія. Для більшості цих респондентів дистанційна робота означала продовження роботи на тій самій посаді та у того самого роботодавця, що й до переміщення, а не пошук нової роботи в місці перебування. Респондент із Запоріжжя назвав це вирішальним фактором, що дав змогу виїхати: «Я працюю вчителем дистанційно. Це мене врятувало. Саме тому ми змогли вирватися. Бо якби робота була, скажімо, прив'язана до конкретного місця, то варіантів не було б взагалі, бо не було б на що жити».

Зайнятість виступала як чинник, що стимулював повернення, насамперед завдяки можливості повернутися на попередню роботу чи робоче місце. Одинадцять респондентів повідомили, що після повернення знайшли роботу або покращили своє становище на ринку праці, найчастіше повернувшись на посаду, яку вони обіймали до переміщення. Наприклад, респондентка з Михайлівки повернулася на ту саму посаду в культурній сфері, яку вона обіймала до війни. Інші респонденти знайшли нову роботу: респондентка з Петро-Михайлівки розповіла про поліпшення свого фінансового

становища, оскільки після повернення вона влаштувалася на офіційну роботу

Повернення також дозволило невеликій кількості респондентів (2/30) відновити або розпочати власну справу. Респондентка із Запоріжжя назвала причиною повернення складність перенесення бізнесу, який залежав від виділеного робочого простору: «Перенести мій бізнес туди було б дуже проблематично, бо хоча я й досі отримую від нього невеликий дохід, для цього потрібне додаткове приміщення, якого у моєї матері в квартирі немає». Інша респондентка з Михайлівки, яка під час переміщення до Швеції працювала дистанційно логопедом, використала заощадження та фінансову допомогу від родини, щоб відкрити власний центр логопедичного розвитку для дітей, описуючи це як те, що вона спочатку планувала зробити лише набагато пізніше в житті.

Фінансове становище після повернення

Повернення не призвело до відновлення зайнятості для всіх респондентів. Кілька респондентів (4/30), усі з Запоріжжя, на момент інтерв'ю залишалися безробітними з різних причин: повернулися занадто недавно, через обмеження, пов'язані зі станом здоров'я або ще не знайшли підходящої роботи. Ще один респондент із Михайлівки розповів, що після повернення разом із дружиною був змушений працювати неофіційно.

Фінансове становище респондентів після повернення значно відрізнялося. Кілька респондентів (5/30) описали свій дохід як достатній для покриття основних потреб, але такий, що не залишає можливості для заощаджень чи додаткових витрат. Невелика кількість респондентів (3/30) повідомила, що їхнє фінансове становище загалом було на рівні із тим, що було до переміщення, причому один респондент із Михайлівки зазначив, що фінансове становище його домогосподарства залишалось «стабільно низьким» протягом усього періоду переміщення та після повернення.

Про фінансову нестабільність після повернення повідомляли частіше (10/30), особливо у зв'язку з витратами на житло, відсутністю стабільної роботи, низькими зарплатами та боргами. Респондент, що повернувся із Запоріжжя, пов'язав цю нестабільність із нестабільністю житлових умов: «Тут ти можеш жити лише доти, доки в тебе є гроші. Завтра, якщо я не зможу заплатити за оренду, бо в мене справді нічого не залишилося, щоб заплатити, — все. Ми опинимося на вулиці». Інша респондентка із Михайлівки розповіла, що змушена брати невеликі позики, щоб покрити витрати, такі як підготовка до школи чи дозволя дітей.

Кілька респондентів (4/30), які всі були переміщеними за кордон, зазначили, що їхнє фінансове становище після повернення погіршилося порівняно з економічною ситуацією під час переміщення. Респондентка із Запоріжжя, переміщена до Австрії, пов'язала це з розривом між заробітною платою та вартістю життя в Україні. Інша респондентка з Михайлівки, яка повернулася з Німеччини, протиставила свою нинішню роботу на пів ставки поєднанню роботи на повну ставку та державної допомоги, доступної під час переміщення.

Деякі респонденти серед причин повернення називали здобуття вищої освіти. Одна респондентка віком близько двадцяти років із Запоріжжя розповіла, що повернулася в Україну, щоб здобути університетський диплом, який, на її думку, вона не змогла б отримати за кордоном: «Я хотіла б вступити до університету, навчатися, але в Європі я просто не могла цього зробити, бо не мала достатніх навичок для вступу». Інша, старша за віком, респондентка вирішила розпочати навчання на бакалавраті як спосіб відволіктися від війни, а завершення навчання також стало одним із чинників повернення.

Інший приклад ілюструє, як розлука з родиною може зберігатися навіть тоді, коли всі члени сім'ї повернулися з-за кордону до України. Респондент, який повернувся з Черкаської області, оселився у Запоріжжі, тоді як його син, студент, оселився у Львові. Респондент вважав, що Запоріжжя наразі не може забезпечити очне навчання в університеті та соціальне середовище, яких потребував його син, тоді як він сам не міг знайти підходящої роботи у Львові. Тому сім'я залишилася географічно розділеною.

Доступ до медичного обслуговування

Доступ до медичної допомоги не став поширеною перешкодою під час переміщення, особливо для респондентів, які перемістилися в межах України. Однак декілька респондентів зазначили, що знайомі медичні працівники, коротший, на їхню думку, час очікування та безперервність надання медичної допомоги в їхніх рідних громадах стали факторами, що вплинули на рішення про повернення.

Декілька респондентів (5/30) різних вікових груп повідомили про погіршення стану здоров'я під час переміщення. Це включало загострення хронічних захворювань, а також відчутне погіршення фізичного самопочуття, пов'язане зі змінами у способі життя; один із молодших респондентів пов'язав це погіршення з нижчим рівнем спортивних закладів, доступних для нього у місці переміщення. Двоє респондентів повідомили, що під час переміщення їм діагностували депресію: «Я дуже швидко вигоріла. І я просто була дуже втомлена. Там у мене почалися проблеми зі здоров'ям і депресія».

Одна з респонденток, незважаючи на те, що зверталася як за психологічною допомогою, так і за психіатричним лікуванням, зазначила, що вважала повернення додому єдиним способом почуватися краще: «Чесно кажучи, я психологічно не могла з цим змиритися. Навіть з психологом — ніяк. Зрештою, сама моя психологиня відмовилася від спроб відрадити мене і сказала: «Просто вже їдь». Вона розповіла, що один із її клієнтів також повернувся до Києва і почав почуватися краще без психологів, без антидепресантів».

Окрім гострих медичних потреб, доступ до медичного обслуговування став для кількох респондентів (6/30) ширшим фактором, що спонукав до повернення, пов'язаного насамперед із довірою до знайомих медичних працівників. Одна респондентка із Михайлівки описала це з точки зору безперервності лікування: «Там ми були, як то кажуть, новими людьми, але вдома наші власні лікарі вже знали нас. Вдома було легше, і лікарі вже добре знали наші захворювання».

Інші респонденти наводили подібні свідчення, зазначаючи, що

доступність або якість конкретних планових послуг в Україні є порівняно кращою, ніж у місці їхнього переміщення.

«Але, скажімо, система охорони здоров'я залишає бажати кращого. До лікаря можна потрапити лише через півроку — а до того часу допомога вже не знадобиться; тебе винесуть ногами вперед. Наша система охорони здоров'я, скажу я, на їхньому тлі просто фантастична. У них із цим справжні труднощі. Деякі ліки, які ми можемо купити в Україні без рецепта, там доступні лише за рецептом».

— респондентка із Михайлівки
(переміщена до Польщі)

Досвід отримання медичних послуг серед респондентів, переміщених за кордон, був неоднозначним. Деякі (5/17) надали позитивні відгуки, зокрема про безкоштовне лікування, доступ до українських перекладачів та можливість звертатися до медичних працівників, які розмовляють українською, там, де це було можливо.

Серед найпоширеніших проблем, про які повідомляли респонденти, були час очікування, мовні бар'єри та труднощі з отриманням рецептів, які респонденти вважали необхідними (5/17). Респондентка, яка перебувала у Польщі, розповіла, що їй довелося їхати в інше місто для проходження планового медичного обстеження і що вона мала труднощі з комунікацією протягом усього процесу, а на прийом до одного фахівця їй довелося чекати з січня по червень. Одна респондентка, яка перемістилася до Чехії, розповіла, що боялася звертатися по медичну допомогу через неможливість адекватно пояснити свій стан місцевою мовою. Інша респондентка висловила незадоволення тим, як медичні працівники у Швеції ставилися до її дитини: «У моєї доньки був жадливий кашель, аж до блювоти. І в неї була температура, а вони казали: «Це нормально, чого ви хвилюєтеся?». Я сказала: «Випишіть їй якісь ліки». [...] Місяць, два місяці, три місяці — все «нормально». Це було, звичайно, жадливо». Зрештою, ця респондентка лікувала доньку безрецептурними ліками, привезеними з України іншою особою, яка нещодавно перемістилася.

Натомість багато респондентів, переміщених у межах України, не відзначали проблем з доступом до медичної допомоги (12/16). Серед прикладів — отримання направлення за місцем переміщення за допомогою електронної системи направлень, отримання безкоштовної вакцинації та доступ до обстеження й ліків для членів сім'ї з інвалідністю: «Ми ходили до лікаря у самому Львові. Там ми були зареєстровані. Від Львівської обласної ради йому (моєму синові) надавали безкоштовні ліки у повному обсязі. [...] Протягом цих років він лікувався там. Його дуже швидко обстежили у військовій клініці — протягом трьох-чотирьох днів. Ми пройшли всі можливі обстеження безкоштовно й отримали рецепти на ліки. Тобто там він отримав дуже якісну медичну допомогу» (респондентка із Запоріжжя, яка повернулася із Львівської області).

Особисті та міжособистісні фактори

На пряме запитання про те, чи вплинули економічні чинники на рішення про повернення, майже половина респондентів (14/30) однозначно відповіла, що ні. Навпаки, дехто визнав, що повернення, насправді, погіршило їхнє фінансове становище. Інші зазначали, що їх стримували фінансові перспективи, доки більш особисті, емоційні причини не почали переважати. **Натомість психологічні, соціальні чи емоційні міркування згадувалися у розповідях більшості респондентів (28/30).**

Прив'язаність до дому

Прив'язаність до дому, про яку згадували багато респондентів (16/30), охоплювала як емоційну прив'язаність до рідного міста респондента, так і ширше розуміння поняття «дім».

Кілька респондентів описали загальне прагнення повернутися додому: респондентка з Михайлівки зазначила, що це прагнення не зникло протягом усіх кількох років її перебування в Німеччині. Інша респондентка з Петро-Михайлівки, яка періодично повертається до Польщі з метою сезонних заробітків, зазначила, що бажання бути вдома стало ключовим чинником її рішення оселитися назавжди у Запорізькій області. Кілька людей сказали, що хоч як би добре до них не ставилися в інших місцях, ніщо не може замінити відчуття дому.

Деякі люди описували спорідненість із рідним населеним пунктом, часто згадуючи родинні зв'язки та конкретні спогади, пов'язані з ним. Одна респондентка назвала могили своїх родичів підставою для того, щоб вважати цю землю своєю, додавши, що її батьки побудували їй будинок і що тепер вона відчуває за нього відповідальність. Кілька респондентів також згадували про бажання своїх дітей повернутися до рідних міст.

Один респондент частково пов'язував свою тугу за рідним містом зі спогадами, які він мав про час, проведений там разом зі своєю покійною дружиною: *«Небезпека все ще тут. Обстріли не припинилися. Але психологічно я почуваюся спокійніше, бо перебуваю у знайомих місцях. Моя дружина... ми познайомилися тут, мої особисті спогади пов'язані з цим місцем. Я розумію, що тут, у Запоріжжі, небезпечно, але я просто почуваюся тут як вдома».*

Респонденти часто згадували, що сумують за конкретними дрібницями повсякденного життя: одна респондентка сумувала за городом, домашньою худобою та, зокрема, за своєю кішкою (респондентка з Михайлівки, яка повернулася з Києва); інша розповіла, що хоче повернутися до *«ритму життя»*, який у неї був у Запоріжжі і якого, на її думку, вона не могла мати в Польщі.

«Мені дуже подобається моє місто, мені б хотілося жити тут усе життя. Звісно, я не проти помандрувати кудись. Але мені б дуже хотілося залишитися тут. По-перше, Запоріжжя — це місто з дуже великим потенціалом. Тут є чим зайнятися: будувати нову інфраструктуру тощо. З цього міста можна зробити дуже гарне місто».

— респондентка із Запоріжжя
(переміщена до Австрії)

Інша ситуація склалася для респондентів, чії населені пункти були окуповані або розташовані на територіях, які вони вважали недоступними. Для цих респондентів повернення до Запорізької області не означало повернення до свого рідного дому. Проте кілька (4/30) осіб назвали бажання бути ближче до дому як причину повернення до області. Для них фізична близькість до дому, здавалося, забезпечувала певну психологічну безперервність навіть тоді, коли фактичне повернення залишалося неможливим. Одна літня респондентка, родом із Гуляйполя, повернулася з Вінницької області до Запоріжжя, щоб бути ближче до свого села, хоча, як вона сама зазначила, *«не повернеться туди, бо там усе в руїнах».*

Сімейні обставини

Сімейні обставини були серед найчастіше згадуваних причин повернення (17/30), включаючи возз'єднання сім'ї, розлуку подружжя та обов'язки з догляду за близькими.

Розлука з родиною була поширеним явищем серед респондентів. У рамках цієї загальної тенденції кілька респондентів, переважно жінок, які були вимушені переїхати за кордон, назвали возз'єднання подружжя важливим фактором, що стимулював їх до повернення (6/30). Одна респондентка зазначила, що їй, звичайно, бракувало родини та батьків, але її головним пріоритетом був чоловік і вона керувалася страхом його втратити (респондентка з Михайлівки, яка повернулася з Польщі). Інша респондентка розповіла, що не хотіла, аби сім'я *«розпалася»* через тривалу розлуку. У цих випадках спільним чинником була неможливість їхніх чоловіків приєднатися до них за кордоном через обмеження на перетин кордону для чоловіків призовного віку. Принаймні для двох респонденток можливість їхніх чоловіків виїхати за кордон могла б переконати їх залишитися у переміщенні або вирішити переміститися знову.

«У якийсь момент ми просто втомилися там і вирішили, що поїдемо додому. Усі страшенно сумували за татом, діти під час відеодзвінків постійно плакали: «Тату, тату», усі хотіли бути з татом, і ми вирішили, що нам треба їхати додому».

— респондентка із Петро-Михайлівки
(переміщена до Італії)

Обов'язки по догляду за літніми чи хворими родичами також згадувалися як чинники, що стимулюють повернутися до місця походження (5/30). Одна респондентка з Михайлівки розповіла про занепокоєння щодо літніх батьків, які вже не могли вільно пересуватися чи діставатися до магазинів, описавши стрес, пов'язаний з дистанційним контролем їхнього лікування та побутових питань із Чехії, а також психологічне навантаження від постійного очікування поганих новин. Кілька респондентів згадали про бабусь і дідусів, які не хотіли переїжджати, як про причину переживань. Респондентка з Петро-Михайлівки описала погіршення стану здоров'я своєї бабусі як безпосередній привід для повернення, поряд із загальним відчуттям психологічного виснаження та провини за те, що вона перебуває в безпеці за кордоном, тоді як її родина стикається з небезпекою в Україні, що ускладнювалося одночасним направленням її чоловіка на передову.

Для невеликої кількості респондентів (2/30) обов'язки з догляду за близькими не дозволяли їм повернутися. Одна респондентка розповіла, як доглядала за онуком, поки її доньки оформлювали юридичні документи в Німеччині: «Так, мої діти не хотіли, щоб я їхала. Я була, ну, не знаю, може, це звучить дещо грубо, але я була корисною людиною, на яку вони завжди могли покластися. Вони не хотіли, щоб я їхала». Інша респондентка розповіла, що її повернення було зумовлене поліпшенням стану здоров'я та більшою самостійністю її дорослого сина після того, як вона деякий час доглядала за ним за кордоном, і зазначила, що час її повернення був пов'язаний із завершенням виконання конкретних обов'язків з догляду.

Прив'язаність до громади та ширші соціальні зв'язки

Багато хто назвав громадські та соціальні зв'язки ще одним чинником, що спонукав до повернення (11/30). Одна респондентка розповіла, що хотіла повернутися з Ірландії до Запоріжжя саме через двох друзів, які мешкали неподалік і прагнули, щоб вона повернулася. Інша респондентка із Запоріжжя, переміщена до Волинської області, пояснила своє повернення тим, що її потребували у волонтерському центрі, де вона плела маскувальні сітки та налагодила міцні соціальні зв'язки. Ще один респондент із Михайлівки розповів про емоційну цінність того, що його оточують люди, які знають його з дитинства, пояснивши, що завдяки цьому емоційно легше переносити труднощі.

Обмежена соціальна інтеграція в громаді переміщення була важливим чинником, що спонукав до повернення, про що повідомили 14 респондентів, причому приблизно однакова кількість людей, переміщених у межах України (8/14), та за її межами (6/14).

Для людей, переміщених в межах України, труднощі з інтеграцією, як правило, пов'язані скоріше з соціальною дистанцією, ніж із відвертим відчуженням. Одна мешканка Михайлівки зазначила, що почувалася «ніби [її] не потребують» у місці перебування, тоді як інша, також із Михайлівки, описала відчуття, ніби вона там «гостя», попри теплі стосунки з сусідами у Києві. Ще одна респондентка, яка перебувала у більшому місті, вказала на сам розмір міста як на перешкоду, пояснивши, що саме там вона найгостріше відчувала самотність, порівнявши це зі своїм меншим населеним пунктом Петро-Михайлівкою, де, за її словами, «люди ставляться одне до одного більш доброзичливо».

Серед біженців труднощі з інтеграцією були пов'язані з мовними бар'єрами або культурними відмінностями. Одна респондентка, переміщена до Польщі, зазначила, що їй було важко налагодити стосунки з місцевими мешканцями у місті, куди вона переїхала, через незнання мови, що обмежувало її соціальні контакти лише її партнером, з яким вона переїхала. Інші респонденти згадували, що їм вдавалося налагоджувати лише поверхневі зв'язки: «Ну, я дійсно відчувала [самотність], тому що не було нікого, з ким можна було б вийти на прогулянку, посидіти й поговорити» (респондентка з Петро-Михайлівки, яка повернулася з Італії). Деякі люди повідомляли, що намагалися триматися спільнот українців за кордоном; дехто мав відносний успіх у пошуку друзів серед української діаспори (наприклад, респондентка із Запоріжжя, яка перебувала у Австрії), тоді як інші повідомляли про відчуття ворожості з боку своїх співвітчизників.

Окрім обмеженої соціальної інтеграції, деякі респонденти наголошували на випадках дискримінації (11/30). Ця тенденція була більш помітною серед респондентів, які

переселилися за кордон (9/11), зокрема у двох випадках, коли респонденти відчували дискримінацію не з боку місцевих жителів, а з боку співвітчизників за кордоном: «Мене звільнили з того місця роботи через конфлікт між мовами сходу та заходу України. Я переважно розмовляла російською, а вони — переважно українською. Їм це не подобалося. Коли я перейшла на нове місце роботи, вони підставили мене, і мене просто звільнили в день мого народження» (респондентка із Запоріжжя, яка повернулася з Польщі/Німеччини). Що стосується негативного досвіду спілкування з місцевими мешканцями, респонденти здебільшого наголошували на ксенофобних настроях на роботі та в школі; одна респондентка розповіла, що в чеській школі на її дітей косо дивилися та говорили, що вони «біженці, у яких нічого немає». Деякі респонденти, які були вимушені переміститися на початку повномасштабного вторгнення, повідомляли, що з часом помічали поступове погіршення ставлення до них, що зрештою змусило їх виїхати.

«Ми, власне, ні з ким так і не подружилися. Там дуже багато українців, але це ті, хто живе там уже роками — сім чи вісім років, якщо бути точним — і вони вже освоїлися в Польщі, тому зовсім не мають бажання з тобою спілкуватися. Тобто у мене склалося враження, що поляки ставляться до нас трохи краще, ніж українці, які живуть там уже дуже давно».

— респондент із Запоріжжя
(переміщений до Польщі)

Свідчення вказують на те, що в цій вибірці міжособистісні та емоційні міркування — зокрема, емоційне благополуччя, сім'я, громада та прив'язаність як до рідного дому, так і до місця проживання — загалом переважали економічні чинники повернення. У інших випадках емоційні та фінансові мотиви перетиналися. Наприклад, для однієї респондентки із Запоріжжя можливість повернутися до волонтерської роботи була зумовлена переважно відчуттям причетності до справи та громади, які вона вважала важливими, хоча вона зазначила, що оплата за цю роботу була «додатковою причиною для повернення». Подібним чином для кількох респондентів, які поверталися до своїх домів, це було не лише питанням фінансових переваг, а й емоційної прив'язаності.

Безпекові фактори та протидія постійним ризикам

Безпекова ситуація

Поліпшення безпекової ситуації для респондентів цієї вибірки не було значущим чинником, що стимулювало повернення. Лише двоє респондентів з Михайлівки зазначили, що їхнє рішення про повернення частково було зумовлене враженням, що ситуація «заспокоїлася». Загалом респонденти описували безпеку як чинник, що не мав вирішального значення для їхнього рішення про повернення. Для невеликої, але помітної підгрупи респондентів погіршення умов у місці переміщення стало чинником, що спонукав їх до повернення.

У Запоріжжі, Михайлівці та Петро-Михайлівці респонденти послідовно відзначали, що безпекова ситуація не змінилася або погіршилася, порівняно з періодом до їхнього переміщення. Респонденти із Запоріжжя часто відзначали появу менш передбачуваних загроз, зокрема FPV-дронів та керованих авіабомб, поряд із більш звичними

загрозами, такими як ракети та дрони «Шахед». Дехто пов'язував ці загрози зі зменшенням можливості передбачити небезпеку:

«Це таке нездорове сприйняття — ти почуваєшся в безпеці, коли бачиш, як на тебе летить «Шахед» чи «КАБ», бо принаймні знаєш, що він летить і можна сховатися за стінами. А от з FPV-дронами... Два тижні тому я бачив, як один пролетів над головою, потім повернувся і врізався у будівлю через вікно. І навіть сирени не пролунали. Після цього стало трохи страшніше, бо ти навіть не знаєш, коли треба боятися».

— респондент із Запоріжжя
(переміщений до Кіровоградської області)

Респонденти з Михайлівки загалом описували населений пункт як спокійніший, ніж місто Запоріжжя; дехто з них відзначав полегшення від зростання відстані до інтенсивних обстрілів, хоча й визнавав, що обстріли вже досягали населеного пункту і що ніхто по-справжньому не звик до цього ризику. Мешканці Петро-Михайлівки, які повернулися, описували ситуацію, схожу на ту, що в Михайлівці, повідомляючи про відчуття відносної безпеки, але й про занепокоєння щодо безпекової ситуації.

Багато респондентів (11/30) заявили, що безпекові міркування не відігравали жодної ролі в їхньому рішенні про повернення. Деякі прямо зазначили, що очікували або вже знали, що місце повернення буде небезпечнішим, ніж місце їхнього переміщення. Один респондент із Михайлівки очікував більшої небезпеки після повернення, але інші проблеми переважили цей страх. Інша респондентка пояснила, що соціальна ізоляція за кордоном у поєднанні з регулярним спілкуванням із друзями та колегами вдома зробила безпекові ризики менш важливими у її рішенні повернутися.

Респонденти часто зазначали, що хоча вони й усвідомлювали наявність безпекових ризиків, вони не вважали їх достатньо серйозними, щоб завадити їхньому поверненню: «Скажімо так, у Запоріжжі не так страшно, щоб боятися сюди повертатися» (респондентка із Запоріжжя, яка повернулася з Волинської області).

Невелика група з трьох респондентів, переміщених до Києва, назвала погіршення безпекової ситуації в місті причиною свого повернення¹². Одна з респонденток пояснила, що посилення обстрілів у Києві змусило її взагалі переглянути уявлення про безпеку на території України. Зіткнувшись із небезпекою в обох місцях, вона вважала за краще повернутися додому, у Петро-Михайлівку, ніж залишатися в умовах переміщення. Вона описала, що безпосередньо перед поверненням відбувалися нічні масові обстріли, а вона проводила години в бомбосховищах, майже без сну. Інша респондентка з Михайлівки розповіла про подібне спростування своїх очікувань: «Я поїхала до родичів, думаючи, що Київ — більш захищене місто. Потім виявилось, що Київ теж почали обстрілювати. Мені там було навіть страшніше, ніж тут. І я повернулася»

Стратегії подолання труднощів

За повідомленнями респондентів, сім'я, соціальні зв'язки та почуття спільності допомагали їм справлятися з безпековими проблемами після повернення, хоча це й не зменшувало основного фізичного ризику. Лише кілька респондентів згадували про більш традиційні заходи безпеки: один респондент із Запоріжжя розповів, що всі члени його

сім'ї мають військову аптечку, яка містить, зокрема, турнікет, і що вони спеціально орендують житло на першому поверсі.

Сімейні та соціальні контакти були найчастіше згадуваними механізмами подолання постійних безпекових проблем (11/30). Декілька респондентів описали возз'єднання сім'ї після тривалої розлуки як фактор, що давав заспокоєння в умовах безпекових ризиків. Одна респондентка розповіла, як обіймала чоловіка та дітей під час обстрілу, а інша зазначила, що сусіди, які збираються разом за чашкою чаю та розмовами, «полегшують життя».

«Безпечніше? Ну, безпечніше в якому сенсі? Не знаю, чи саме відчуваю безпеку. Ну, те, що я не сама. Що тут є такі ж люди, як я, що це ціла спільнота, і ми разом. Ми допомагаємо одне одному, зважаючи на ці обставини. Це якось спонукало людей підтримувати одне одного, навіть у дрібницях. Навіть просто принісши трохи продуктів, і ти розумієш, що вже комусь допоміг...»

— Респондентка з Михайлівки
(переміщена до Німеччини)

Серед інших стратегій подолання труднощів невелика кількість респондентів (3/30) описала повсякденні справи, землю та дрібні домашні обов'язки як психологічні опори: одна респондентка з Михайлівки назвала свій город своїм «терапевтом» — способом відволіктися від війни. Деякі люди також згадували відчуття перебування вдома як стабілізуючий чинник: один чоловік сказав, що саме місто Запоріжжя «підтримує [його]». Деяким респондентам було важко пов'язати свою здатність справлятися з ситуацією з якимось конкретним чинником: «Що робить моє життя тут прийнятним? Не знаю, просто оптимізм, якась надія. Логічно я розумію, що ситуація може ще погіршитися, а не покращитися, але все одно сподіваюся, що все якось владнається» (респондентка із Тернівки, яка повернулася з Польщі).

Незадоволені потреби після повернення

Більшість респондентів (19/30) повідомила про принаймні одну незадоволену потребу або необхідну підтримку після повернення. Ці потреби можна умовно розділити на дві групи: нагальні фінансові та матеріальні потреби, зокрема фінансова допомога, житло та комунальні послуги, предмети першої необхідності та підготовка до зими; а також довгострокові потреби, пов'язані з працевлаштуванням, охороною здоров'я та психосоціальним благополуччям.

Фінансова підтримка була найпоширенішою формою бажаної допомоги (5/30). Такі запити найчастіше були пов'язані з вартістю життя. Наприклад, один респондент із Михайлівки пояснив, що через зростання цін заробітної плати зараз вистачає лише на продукти харчування та комунальні послуги, а на інше — майже нічого. Інша респондентка похилого віку із окупованого населеного пункту, яка мешкає у Запоріжжі, влаштувалася на роботу дворником, щоб мати змогу покривати витрати на проживання в місті.

Потреби, пов'язані з житлом, згадували 4 з 30 респондентів, і вони здебільшого стосувалися значних витрат на оренду плати та комунальні послуги. Один респондент із Запоріжжя назвав житло найважливішою потребою, зазначивши, що «все

інше є другорядним» і що допомога з оплатою оренди суттєво зменшила б фінансовий тиск на домогосподарство.

Невелика кількість респондентів (2/30) також повідомила про потребу в допомозі у секторі водопостачання, санітарії та гігієни (ВСГ) та в енергетичній сфері. Один респондент із Михайлівки згадав про генератори, тоді як інша особа з Петро-Михайлівки розповіла про необхідність вирішити давню проблему нестабільності водопостачання: «З водопостачанням у нашому населеному пункті справи йдуть дуже погано. Це все сумно, триває вже давно і виглядає безнадійно. [...] Було б добре, якби воду доставляли [...] Адже буріння свердловини — це дорого. Фактично всі гроші, які нам вдалося б заощадити за сезон, довелося б витратити на буріння свердловини».

Невелика кількість респондентів згадала про підтримку у підготовці до зими та допомогу у натуральній формі (3/30):

«Знаєте, матеріальних ресурсів ніколи не буває забагато, і коли ти витратив усе, така підтримка стає життєво необхідною. Навіть отримання продовольчої допомоги дуже важливе, адже коли ти йдеш до магазину, ніхто нічого тобі безкоштовно не дасть. А коли у тебе є діти та літні батьки, про яких треба піклуватися, це особливо складно».

— респондентка із Запоріжжя
(переміщена до Хмельницької області)

Один з респондентів, самотній батько із Запоріжжя, повідомив, що йому потрібні предмети першої необхідності, такі як миючі засоби та пральний порошок, а також, що нагальнішою є потреба одягнути сина до настання зими.

Ще однією темою стали незадоволені потреби, пов'язані з благополуччям дітей (4/30). Деякі респонденти просили організувати спеціальні заходи або створити безпечні простори саме для дітей. Один респондент наголосив на необхідності психосоціальної допомоги дітям для подолання тривоги під час обстрілів. У ще одній відповіді йшлося про необхідність підтримки дітей, які повернулися з-за кордону: «Для дітей потрібна якась взаємодія з фахівцем, який міг би допомогти їм адаптуватися після повернення, адже вони вже пристосувалися там, а тепер знову мусять пристосовуватися тут. Все це також створює певний стрес для дітей» (респондент з Михайлівки, який повернувся з Чехії). Ще одна респондентка попросила надати планшет для її дитини, щоб та могла навчатися дистанційно.

Окремо двоє респондентів повідомили про потребу в психологічній підтримці: одна з них висловила бажання, щоб і вона сама, і її дитина поспілкувалися з психологом, а інша описала свій психологічний стан після повернення з-за кордону, сказавши, що «ледь стримувала сльози», коли говорила про це.

Брак медичної інфраструктури та проблеми з доступністю також згадувала невелика група респондентів із Михайлівки (3/30), що узгоджується з результатами дослідження REACH на рівні населених пунктів, які вказують на відсутність критично важливих медичних послуг¹³. Одна респондентка розповіла, що не може відвести свою маленьку доньку на необхідні медичні огляди через безпекову ситуацію: «Ми зараз взагалі не їзимо до міста. Що стосується моєї доньки, то, як правило, якщо я все-таки можу вийти, вона

залишається або вдома з чоловіком, або з моїми батьками. Ніхто її нікуди не возить. Хоча, насправді, я б хотіла, щоб її оглянули. Серце, кров, такі речі — щоб це зробили. Деякі аналізи, щоб перевірити. Це необхідність». Ще одна респондентка висловила прохання щодо забезпечення ліками та аптечками більшої кількості мешканців, зокрема дітей.

Невелика кількість респондентів (3/30) відзначила підтримку у працевлаштуванні як окрему потребу. Респонденти цієї групи висловлювали бажання мати більше можливостей та краще оплачувану роботу: одна респондентка із Запоріжжя зазначила, що роботодавці, які є на ринку праці, пропонують недостатню заробітну плату, і пов'язувала цю проблему частково зі своєю статтю; інша респондентка з Михайлівки назвала вирішальним фактором відсутність вакансій, додавши, що відповідні центри зайнятості мало що можуть запропонувати, оскільки місцеві підприємства закрилися.

Потреби людей, які повернулися, та непереміщених

Думки респондентів щодо того, чи відрізняються їхні потреби від потреб людей, які ніколи не були переміщеними, розділилися майже порівну, а невеликий обсяг якісної вибірки не дозволяє провести однозначне порівняння між цими двома групами.

Серед респондентів, які відзначили різницю в потребах між людьми, що повернулися, та непереміщеними (13/30), найпоширенішою темою було житлове становище, а саме — відмінність між володінням власним житлом та необхідністю орендувати або шукати житло після повернення. На це звертали увагу переважно респонденти, які раніше зазнали переміщення з окупованих населених пунктів у Запорізькій області. Одна респондентка зазначила, що ті, хто має власне житло, «трохи відрізняються» від таких людей, як вона, які залишили окуповану територію, не маючи майна, до якого можна було б повернутися, і через це змушені «постійно думати про житло».

«Мені не соромно бути ВПО, просто це мені боляче. Я відчуваю біль, розпач і роздратування. Адже як так вийшло, що у мене немає дому? Чому у мене немає дому? Чому це сталося саме зі мною?»

— респондентка із Запоріжжя
(переміщена до Хмельницької області)

Друга група відповідей стосувалася психологічного та емоційного напруження. Респондентка із Запоріжжя вказала на різницю між людьми, які ніколи не виїжджали з України, та тими, хто, як і вона, мав можливість відпочити від складної ситуації з безпекою в країні: «Мені здається, що у людей, які ніколи не виїжджали, які протягом понад чотирьох років війни не залишають країну, зараз набагато гірший моральний стан, ніж був у мене, коли я повернулася з-за кордону. У мене є такі друзі, знайомі, вони зараз у дуже напруженому стані. А я, навпаки, раджу їм виїхати, можливо, відпочити пізніше, а потім повернутися додому». Двоє респондентів вказали на розбіжність у сприйнятті: одна описала поширену помилкову думку серед тих, хто залишився, що люди за кордоном «заробляють гроші лопатою» і живуть безтурботно, що, за її словами, «абсолютно не відповідає дійсності»; інша респондентка, яка повернулася з-за кордону частково через напружені умови праці, з якими вона там зіткнулася, зазначила, що ті, хто ніколи не працював за

подальшого переміщення.

Відповіді не обов'язково виключали одна одну: шестеро респондентів також відзначили складність або небажання робити припущення щодо майбутнього переміщення, навіть у тих випадках, коли вони обговорювали обставини, які зрештою могли б змусити їх виїхати. «Я не буду робити жодних припущень. Чесно кажучи, я не знаю, я не знаю. Поки що нічого такого немає. Сподіваюся, що нічого подібного не трапиться. Не хочу, щоб мої погані слова стали реальністю» (респондентка із Запоріжжя, повернулася з Австрії). Інша респондентка із Запоріжжя повідомила, що її ставлення до майбутнього переміщення часто змінювалося у міру посилення обстрілів.

Нарешті, деякі респонденти описували відчуття втоми від потенційного переміщення або страху перед ним (4/30). Небажання знову переселятися було пов'язане з фінансовими та практичними втратами на початку нового життя, зокрема з пошуком житла, роботи та можливості навчання для дітей. Респондент із Запоріжжя описав своє небажання щодо майбутнього переселення через побоювання, що в іншому місці йому не вдасться знайти підходящу роботу. Інша респондентка похилого віку з Михайлівки зазначила, що їй доведеться накопичити кошти, перш ніж вона зможе знову виїхати.

Більшість респондентів позитивно оцінила своє рішення про повернення: вісімнадцять прямо заявили, що не шкодують про це, а дехто відзначив поліпшення емоційного або сімейного благополуччя, незважаючи на погіршення фінансового становища: *«Так, фінансове становище погіршилося, але я навіть не шкодую про це. Зате я вдома, я з родиною, можу спокійно дихати»* (респондентка із Запоріжжя, повернулася з Польщі/Німеччини). Інша респондентка, яка повернулася з Чехії до Михайлівки, зазначала, що після повернення покращилося психосоціальне самопочуття її дітей.

Четверо респондентів не шкодували про те, що виїхали, але висловили жаль щодо вибору місця переміщення. Двоє респондентів, які переїхали в межах України, шкодували, що не покинули країну, тоді як двоє, які виїхали за кордон, шкодували про вибір конкретної приймачої країни.

Погляди респондентів на можливість майбутнього переміщення були неоднозначними. Багато респондентів (17/30) зазначили, що можуть виїхати знову, якщо безпекова ситуація погіршиться понад певний поріг. Серед цієї групи близько двох третин (11/17) зазначили, що воліли б залишитися в межах України, а не виїжджати за кордон. Для тих, хто розглядає можливість переселення в майбутньому, це рішення, як правило, розглядалося як таке, що залежить від суттєвого погіршення безпекової ситуації, а не як безпосередній намір виїхати: «Я думаю, що значне погіршення ситуації в місті, коли відбуваються регулярні обстріли — це, в принципі, вже відбувається регулярно, але поки що ситуація ще відносно контрольована. Я вважаю, що якщо ситуація в місті погіршиться надто сильно — до того, що фактично не можна буде ходити в магазини чи добиратися на роботу через небезпеку, — тоді, мабуть, я б виїхав, але з країни я точно не виїду» (респондент із Запоріжжя, який повернувся з Польщі).

Окрім загального погіршення безпекової ситуації, деякі респонденти (3/30) назвали конкретним приводом безпосереднє руйнування їхнього будинку: «Я поїду лише тоді, коли від будинку не залишиться нічого, навіть фундаменту. Тоді, мабуть, я спаюю все своє життя в маленький рюкзак і вирушу у великий світ» (респондентка із Михайлівки, повернулася з Києва).

Багато респондентів (11/30) висловили чіткий намір залишитися незалежно від того, як розвиватимуться обставини. Респондентка із окупованого населеного пункту заявила, що, на її думку, єдині обставини, які могли б змусити її знову переміститися — окупація — вона вважає малоімовірними для Запоріжжя; отже, вона не бачить у своєму майбутньому

«Якщо поїхати кудись туди, на Західну Україну, то розумієш: тут у тебе є власне житло, а там доведеться орендувати його, платити за нього, шукати нову роботу, шукати нову школу. Все це потрібно. Починати життя з нуля. І саме тому ми, попри все, досі тут»

– респондентка з Михайлівки
(переміщена до Польщі)

Рисунок 2: Пошкоджена адміністративна будівля в Михайлівці

Висновок

Це якісне дослідження чинників, що сприяють небезпечному поверненню до Запорізької області, продемонструвало, що рішення про повернення зумовлювалися переважно поєднанням особистих та фінансових міркувань. У ході дослідження було встановлено, що персональні та емоційні чинники найчастіше називалися як основні мотиви повернення в умовах підвищених безпекових ризиків, що збігається з результатами попередніх опитувань¹⁴. Возз'єднання сім'ї, прив'язаність до місця проживання та зв'язки з громадою сприяли поверненню, тоді як соціальна ізоляція під час переміщення спонукала респондентів залишити місця перебування. Економічні чинники також відігравали суттєву роль: високі витрати на житло та нестабільність зайнятості під час переміщення змушували деяких респондентів повертатися додому, тоді як наявність власної нерухомості та знайомі ринки праці приваблювали інших, що часто цінувалося не лише як фінансове полегшення, а й як джерело психологічної стабільності.

Важливо зазначити, що респонденти загалом приймали ці рішення, усвідомлюючи, що залишалися значні безпекові ризики. Безпекова ситуація після повернення загалом не покращилася, і більшість респондентів зазначили, що безпека взагалі не впливала на їхнє рішення. Результати дослідження свідчать, що повернення до небезпечних прифронтових територій у цій вибірці було скоріше компромісом між постійним фізичним ризиком та міркуваннями, пов'язаними з міжособистісними стосунками, фінансовими та психосоціальними аспектами, а не реакцією на зниження ризиків.

Результати дослідження вказують на те, що в деяких випадках повернення до небезпечних територій може бути зумовлене ширшим набором мотивів та перешкод, ніж лише негативною або превентивною стратегією подолання труднощів. Респонденти здебільшого описували повернення як свідоме рішення, а не як таке, що було нав'язане обставинами, і більшість із них не висловлювала жалю.

Потреби, виявлені після повернення, стосувалися як негайної, так і довгострокової допомоги: серед найчастіше згадуваних — фінансова підтримка, витрати на оренду житла та матеріальні засоби першої необхідності напередодні зими. Водночас занепокоєння щодо якості працевлаштування, соціалізації дітей та їхнього психосоціального благополуччя вказують на потреби, що виходять за межі негайної допомоги. Респонденти, які спочатку були переміщені з окупованої території в межах області, повідомили про додатковий комплекс невирішених житлових та адміністративних потреб, пов'язаних з їхньою неможливістю повернутися до рідного населеного пункту.

Насамкінець, повернення не слід розглядати як фіксований або остаточний результат. Більшість респондентів зазначили, що розглянуть можливість знову виїхати, якщо безпекова ситуація ще більше погіршиться, причому більшість із цієї групи висловила бажання переміститися в межах України, а не за кордон. Менша кількість респондентів висловила намір залишитися незалежно від умов. Ці висновки свідчать, що багато людей, які повернулися, постійно оцінюють баланс між безпековими ризиками та емоційними зв'язками й засобами до існування, які пов'язують їх із рідною громадою. Для значної частини респондентів серйозна ескалація конфлікту або втрата житла та інфраструктури може стати причиною нового переміщення, що створює можливість повторюваних циклів переміщення та повернення.

Кінцеві примітки

- 1 REACH Україна, [Бриф: Про що свідчать дані щодо повернення ВПО на небезпечні території?](#), грудень 2024 року (англійською).
- 2 Міжнародна організація з міграції (МОМ), [Україна — Звіт про повернення — Опитування загального населення, раунд 23](#), травень 2026 року, (англійською).
- 3 Міжнародна організація з міграції (МОМ), [Україна — Звіт про повернення — Опитування загального населення, раунд 23](#), травень 2026 року, (англійською).
- 4 REACH Україна, [Бриф: Про що свідчать дані щодо повернення ВПО на небезпечні території?](#), грудень 2024 року (англійською).
- 5 REACH Україна, [Бриф: Про що свідчать дані щодо повернення ВПО на небезпечні території?](#), грудень 2024 року (англійською).
- 6 REACH Україна, [Бриф: Про що свідчать дані щодо повернення ВПО на небезпечні території?](#), грудень 2024 року (англійською).
- 7 Міжнародна організація з міграції (МОМ), [Україна — Профілі областей — Опитування загального населення, раунд 24](#), серпень 2026 року, (англійською).
- 8 Міжнародна організація з міграції (МОМ), [Україна — Профілі областей — Опитування загального населення, раунд 24](#), серпень 2026 року, (англійською).
- 9 Міжнародна організація з міграції (МОМ), [Україна — Профілі областей — Опитування загального населення, раунд 24](#), серпень 2026 року, (англійською).
- 10 REACH Україна, [Калібрувальне дослідження, раунд 4 — Ключові висновки щодо пріоритетних прифронтових областей — інформаційний бюлетень](#), травень 2026 року, (англійською).
- 11 ACLED, [Моніторинг війни в Україні](#), Огляд ситуації за період з 29 серпня по 4 вересня 2026 року, вересень 2026 року (англійською).
- 12 BBC, [«Кількість повітряних тривог у Києві досягла рекордного рівня на тлі цілодобових обстрілів з боку Росії»](#), вересень 2026 року, (англійською).
- 13 REACH, Моніторинг гуманітарної ситуації – раунд 26 (квітень-травень 2026 року) – Датасет (обмежений доступ), липень 2026 р.
- 14 REACH Україна, [Бриф: Про що свідчать дані щодо повернення ВПО на небезпечні території?](#), грудень 2024 року (англійською).

Огляд методології

У рамках цього дослідження було застосовано якісний підхід для аналізу досвіду респондентів, які після періоду переміщення повернулися до небезпечних прифронтових районів Запорізької області (визначених як території в межах 0–30 кілометрів від лінії фронту). Дослідження було зосереджено на Запорізькій (місто Запоріжжя), Михайлівській – Запорізького району (Михайлівка) та Петро-Михайлівській громадах (Петро-Михайлівка, Тернівка). Дані були зібрані за допомогою напівструктурованих глибинних інтерв'ю, проведених місцевим партнером REACH — організацією «Десяте квітня». Місця проведення інтерв'ю були обрані на основі консультацій із зацікавленими сторонами, аналізу тенденцій повернення, можливості доступу та доступу партнера до цільових громад. Більшість респондентів було відібрано для участі в дослідженні на основі їхнього нещодавнього повернення (визначеного як повернення протягом останніх 6 місяців), хоча деякі повернулися раніше (n=9).

Загалом було проведено 30 інтерв'ю в період з 7 по 29 липня 2026 року. Інтерв'ю проводилися особисто з дотриманням відповідних заходів безпеки: місця проведення узгоджувалися з огляду на їхню безпеку, а організація «Десяте квітня» ретельно відстежувала безпекову ситуацію в режимі реального часу.

Усі респонденти надали інформовану згоду перед участю, під час чого їх ознайомили з метою дослідження та поінформували про їхнє право відмовитися від участі в будь-який момент. Дані були анонімізовані, надійно збережені та доступні лише уповноваженому дослідницькому персоналу; будь-які аудіозаписи використовувалися виключно для транскрипції та аналізу й видалялися після завершення аналізу.

На період збору даних організація «Десяте квітня» залучила психолога для надання підтримки як респондентам, так і польовим співробітникам. Психолог супроводжував команду під час окремих інтерв'ю, де додаткова психосоціальна підтримка вважалася потенційно доцільною, і залишався доступним для респондентів та інтерв'юєрів після інтерв'ю, якщо це було необхідно.

Респондентів відбирали за цільовою вибіркою через наявні контакти організації «Десяте квітня», доповнені роботою з місцевими органами влади та надавачами послуг. Вибірка складалася з 6 чоловіків та 24 жінок віком від 18 до 68 років, рівномірно розподілених між міськими та сільськими населеними пунктами. Двоє респондентів мали зареєстрований статус інвалідності.

Тринадцять респондентів були внутрішньо переміщеними особами в межах України, 14 — біженцями за кордоном, а 3 мали досвід як реєстрації як ВПО, так і як біженців. Вісім респондентів раніше зазнали переміщення внаслідок окупації їхніх рідних населених пунктів у Запорізькій області. Для цих респондентів «повернення» означає подальше повернення до підконтрольної уряду території Запорізької області, а не до їхнього рідного населеного пункту. Деякі з них раніше тривалий час проживали в підконтрольних уряду районах області перед черговим переміщенням, тоді як інші переміщалися територією області в рамках більш тривалої траєкторії переміщення.

Дані інтерв'ю було проаналізовано за тематичними напрямками з метою виявлення повторюваних досвідів, поглядів та чинників, що впливають на рішення щодо повернення.

Обмеження

- Це якісне дослідження надає глибоке, контекстуальне уявлення про досвід повернення у досліджуваних громадах; його результати не є статистично репрезентативними і не повинні трактуватися як такі, що відображають досвід людей, які повернулися, у всій Запорізькій області або в інших прифронтових районах України в цілому.
- Результати відображають ситуацію на момент збору даних (липень 2026 року). Оскільки безпекова ситуація в Запорізькій області продовжує змінюватися, умови, що впливають на рішення про переміщення та повернення, а також власні оцінки респондентів щодо безпеки можуть змінюватися з часом. Зміни в національній або міжнародній політиці щодо переміщення та надання допомоги можуть також вплинути на актуальність конкретних висновків.
- Респондентів залучали через наявні контакти організації «Десяте квітня», що означає, що вибірка, ймовірно, є зміщеною в бік осіб, які вже мають зв'язки з наявними послугами та допомогою або знають про їхнє існування. Досвід більш ізольованих або важкодоступних людей, які повернулися, може бути тут не повністю відображений.
- Оскільки 24 з 30 респондентів — жінки, а лише 6 — чоловіки, результати дослідження непропорційно відображають досвід жінок, а розповіді чоловіків-членів домогосподарств (наприклад, чоловіків призовного віку, які не могли виїхати) часто є опосередкованими.
- Безпекі міркування обмежили доступ польової команди до певних місцевостей у Запорізькій області, що означає, що досвід людей, які повернулися та проживають на територіях поблизу лінії фронту, може бути недостатньо представлений. Їхні мотивації та досвід можуть відрізнятися від тих, що відображені в цьому дослідженні.
- З огляду на чутливий характер досвіду переміщення та повернення, деякі респонденти, можливо, не бажали обговорювати певні теми в повному обсязі. Відповідно, ризики, пов'язані з захистом, негативний досвід та стратегії подолання труднощів під час переміщення або після повернення можуть бути відображені не в повній мірі.

ПОДЯКИ

ЗА ФІНАНСОВОЇ ПІДТРИМКИ:

* Цей звіт був підготовлений завдяки щедрій підтримці американського народу через уряд Сполучених Штатів. Відповідальність за зміст несуть організації IMPACT Initiatives та «Десяте квітня», і він не обов'язково відображає точку зору уряду Сполучених Штатів.

У ПАРТНЕРСТВІ З:

The Tenth of April
Civic organization

Про Ініціативу REACH

Ініціатива REACH сприяє розробці інформаційних інструментів та продуктів, які підвищують спроможність суб'єктів гуманітарної діяльності ухвалювати рішення на основі фактичних даних у контекстах надзвичайних ситуацій, відновлення та розвитку. Методології, які використовує REACH, охоплюють збір первинних даних і глибинний аналіз, а вся діяльність здійснюється через механізми міжвідомчої координації гуманітарної допомоги. REACH – це спільна ініціатива організацій IMPACT Initiatives, ACTED і Навчального та науководослідного інституту – Програми ООН з використання супутникової інформації в оперативних цілях (UNITAR-UNOSAT).

REACH регулярно проводить дослідження прифронтових територій. За додатковою інформацією звертайтеся за адресами mackenzie.seaman@impact-initiatives.org або polina.lebedeva@reach-initiative.org.